

Karol Kociszewski

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

e-mail: karol.kociszewski@ue.wroc.pl

POLITYKA FINANSOWEGO WSPARCIA ROLNICTWA EKOLOGICZNEGO W POLSCE

THE POLICY OF FINANCIAL SUPPORT FOR ORGANIC FARMING IN POLAND

DOI: 10.15611/pn.2017.491.22

JEL Classification: O130, Q15, Q180, Q570.

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie sposobu wdrażania ekonomicznych instrumentów wsparcia rolnictwa ekologicznego w Polsce. Skoncentrowano się na działaniach stosowanych w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej. Zastosowano analizę opisową i porównawczą tych rozwiązań w oparciu o materiał faktograficzny, dokumenty strategiczne i akty prawne oraz dane statystyczne prezentujące tendencje rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce i w UE. Dzięki wdrożeniu dotacji w ramach programu rolnośrodowiskowego, w Polsce nastąpił dynamiczny rozwój rolnictwa ekologicznego. W procesie implementacji tych działań wystąpiły jednak nieprawidłowości obniżające ich skuteczność w zakresie stymulowania wzrostu produkcji i świadczenia usług środowiskowych. W latach 2013-2016 błędy te ograniczono, co jednocześnie wiązało się z zaostrzeniem wymogów dla gospodarstw ekologicznych i osłabiło funkcję bodźcową do wzrostu ich liczby. Rozwój rolnictwa ekologicznego jest w coraz większym stopniu stymulowany impulsami rynkowymi.

Słowa kluczowe: rolnictwo ekologiczne, ochrona środowiska w rolnictwie, zrównoważony rozwój rolnictwa.

Summary: The aim of the paper article is to present the way of implementation of economic instruments supporting organic agriculture in Poland. It focuses on measures used under the conditions of membership in the European Union (EU). The author used a descriptive and comparative analysis of these solutions on the basis of the factual material, strategic documents, legal acts and statistics showing trends in the development of organic farming in Poland and in the EU. Thanks to the implementation of the subsidies under the agri-environmental programme, rapid development of organic farming took place in Poland. However, some irregularities in that process lowered the effectiveness of discussed measures – in stimulation of increased production and provision of environmental services. In 2013 these errors were limited through more restricted requirements for farmers. It weakened the stimulus function to the increase in the number of organic farms. Their development is increasingly stimulated by market impulses.

Keywords: organic farming, environment protection in agriculture, agriculture sustainable development.

1. Wstęp

W drugiej połowie lat 80. XX w. w wyniku inicjatyw oddolnych rolników powstały pierwsze organizacje związane z rozwojem polskiego rolnictwa ekologicznego. Następnie – od 1996 r. – zaczęły powstawać pierwsze organizacje kontrolne. W 2001 r. przyjęto pierwszą ustawę o rolnictwie ekologicznym, a następnie jej znowelizowane wersje. Dzięki temu określono zasady produkcji, przetwórstwa, kontroli, certyfikacji, obrotu i etykietowania wyrobów, zgodnie ze standardami Unii Europejskiej (UE)¹. Stworzono instytucjonalne podstawy funkcjonowania produkcji ekologicznej, co umożliwiło wdrożenie dotacji do zaangażowanych w nią gospodarstw. Celem artykułu jest przedstawienie sposobu wdrażania ekonomicznych instrumentów wsparcia rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce. Dotyczy to zwłaszcza tych dotacji, które zostały wprowadzone po przystąpieniu do UE. Z tego powodu w opracowaniu przyjęto przedział czasowy 2003-2016 – od roku poprzedzającego akcesję do czasu, w którym dostępne są dane statystyczne. W artykule zastosowano analizę opisową sposobu wdrożenia rzeczonych dotacji w oparciu o materiał faktograficzny, akty prawne, dokumenty strategiczne prezentujące zmiany wysokości stawek dotacji oraz dane statystyczne dotyczące dynamiki rozwoju rolnictwa ekologicznego. W analizie wykorzystano również informacje o powiązaniach dotacji z rozwiązaniami instytucjonalnymi – procedurami i standardami obowiązującymi beneficjentów tych dopłat. Wykorzystano również metodę analizy porównawczej – w odniesieniu do tempa rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce i w innych państwach członkowskich UE.

2. Zmiany dotacji do produkcji ekologicznej

Ze względu na to, że koszty jednostkowe produkcji ekologicznej są wyższe niż produkcji konwencjonalnej, zapewnienie opłacalności tej pierwszej jest uwarunkowane wyższym poziomem cen produktów finalnych. Gdy występują korzyści zewnętrzne, a poziom cen nie wystarcza do pokrycia kosztów produkcji – tak jest w przypadku niewystarczająco dużego popytu – potrzebna jest regulacja publiczna. W świetle zasad internalizacji efektów zewnętrznych, jeżeli produkcja generuje korzyści zewnętrzne, potrzebne jest jej subsydiowanie. Jednocześnie, jeżeli konkurencyjny producent przyczynia się do powstawania kosztów zewnętrznych, według kryteriów optimum Pareta powinien zostać obciążony podatkiem ekologicznym. Łączne zastosowanie dotacji dla rolnika ekologicznego i podatku/opłaty dla konwencjonalnego (emitenta zanieczyszczeń) umożliwiłoby wyrównanie warunków konkurencji. W praktyce, ze względu na uwarunkowania polityczne, wobec rolników UE nie

¹ Obecnie obowiązuje przyjęta w 2009 r. ustawa o rolnictwie ekologicznym [Ustawa z 25 czerwca 2009] dostosowana do przyjętych uprzednio rozwiązań unijnych. Oprócz tego wdraża się aktualizowane co kilka lat Plany Działania dla Żywności Ekologicznej i Rolnictwa (PDŻEiR).

stosuje się drugiego z instrumentów. Wynika to z siły przetargowej lobby producentów i przetwórców żywności, obaw o wzrost cen czy trudności proceduralnych. W tej sytuacji głównym instrumentem wsparcia rolnictwa ekologicznego UE pozostają dotacje do produkcji, które z założenia mają pokrywać dodatkowe koszty i rekompensować utracony dochód.

W 1998 r. uruchomiono w Polsce dotacje do kosztów kontroli gospodarstw w okresie przestawiania na produkcję ekologiczną, a w 1999 r. dotacje do produkcji ekologicznej (do hektara upraw). Po akcesji do UE wdrożono dotacje do produkcji ekologicznej finansowane z II filaru Wspólnej Polityki Rolnej UE (WPR) w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006 (PROW 2004-2006). Stawki dotacji dla rolnictwa ekologicznego były znacznie wyższe niż dla innych pakietów PROW, co wzmacniało ich funkcję bodźcową. Największe wzrosty stawek dotacji w stosunku do poprzedniego roku nastąpiły pomiędzy 1999 i 2000 r. (o 200-300% w zależności od rodzaju upraw)² oraz w 2004 r. (o 96-208%). W pierwszym przypadku można to uznać za działanie krajowej polityki rolnej w celu przyspieszenia dynamiki wzrostu liczby producentów (finansowanie z budżetu krajowego). Drugi znaczący wzrost stawek wynikał z możliwości finansowania unijnego (PROW 2004-2006). Następne wzrosty nastąpiły w kolejnej perspektywie finansowania WPR (PROW 2007-2013) i wyniosły od 23% (uprawy rolnicze) do 38% (uprawy warzywnicze).

W dwóch pierwszych okresach członkostwa w UE dotacje dla rolnictwa ekologicznego były wypłacane w ramach programu rolnośrodowiskowego (PRŚ) – jednego z najważniejszych instrumentów II filaru WPR. W latach 2014-2020 w wyniku reformy tej polityki wyodrębniono specjalny instrument wsparcia rolnictwa ekologicznego (działanie „Rolnictwo ekologiczne” [PROW 2017]. Postanowiono wyspecjalizować wsparcie produkcji ekologicznej i oddzielić je od innych działań rolników na rzecz ochrony środowiska. Zmiany stawek płatności były bardziej zróżnicowane niż w poprzednich okresach finansowania³. Dla upraw sadowniczych obniżono je o 2,5% w przypadku gospodarstw z certyfikatem⁴, co można uznać za wyraz chęci ograniczenia wsparcia tego typu działalności rolniczej (w dalszej części opracowania wskazano na związane z nią nieprawidłowości). W stosunku do upraw rolniczych i warzywniczych stawki pozostały praktycznie bez zmian w ujęciu nominalnym. Zwiększono je natomiast dla trwałych użytków zielonych (TUZ) – o 30% (w okresie konwersji) do 64% (dla gospodarstw z certyfikatem) – ze względu na to, że realnie nie były podnoszone od początku członkostwa w UE. Od wpro-

² Obliczenia własne autora na podstawie źródeł wtórnych [IJHARS 2011; Plan Rozwoju... 2005, 2011].

³ Obliczenia własne autora na podstawie źródeł wtórnych: [Plan Rozwoju... 2011, 2017].

⁴ Stawki dotacji dla gospodarstw w okresie konwersji (starających się o certyfikat rolnictwa ekologicznego) są wyższe niż te dla gospodarstw z certyfikatem o około 20% ze względu na dodatkowe koszty, które musi ponieść gospodarstwo w okresie przechodzenia na produkcję ekologiczną. Nadwyżka ta pełni również funkcję bodźcową.

wadzenia dotacji z budżetu krajowego i unijnego można zaobserwować wyraźny wzrost liczby gospodarstw ekologicznych w Polsce.

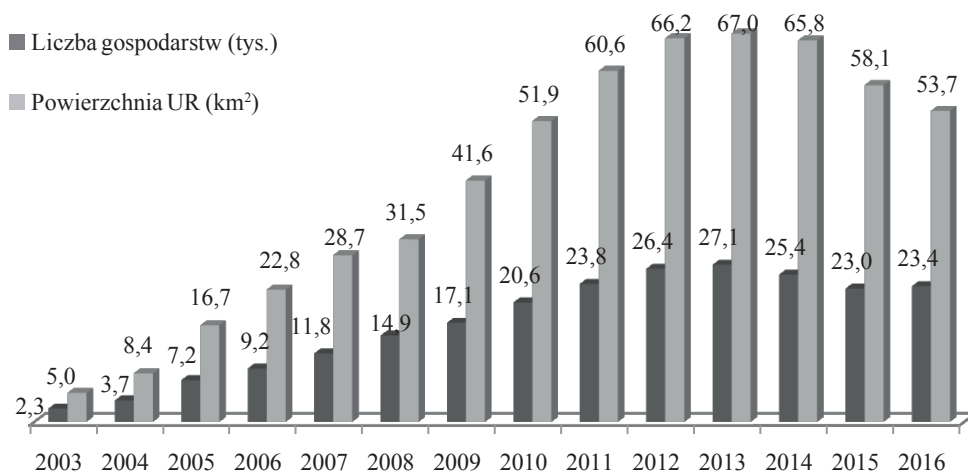
3. Zmiany liczby gospodarstw i powierzchni uprawnej

W latach 1990–1998 – kiedy nie stosowano dotacji – liczba gospodarstw ekologicznych wzrosła z 27 do 417, a powierzchnia z 300 do 5,5 tys. ha. Nie występowały silne impulsy do rozwoju rynku. Po uruchomieniu dotacji – w latach 1998-1999 – liczba gospodarstw wzrosła o 34,1%, a powierzchnia użytkach rolnych (UR) o 27,1%⁵. Po podwyżkach dotacji (o 200-300%) w latach 1999-2000, stopa wzrostu liczby gospodarstw zwiększyła się do 156%, a stopa wzrostu powierzchni uprawnej do 66%. Gdy dzięki finansowaniu ze środków WPR nastąpił kolejny duży wzrost stawek dotacji (96-208%), wzrost liczby gospodarstw wyniósł 95% w latach 2004-2005. W przypadku powierzchni uprawnej przyrost ten wyniósł 99%. Warto zwrócić uwagę na to, że były one znacznie większe niż w latach poprzedzających akcesję do UE (2002-2003), kiedy stopa wzrostu liczby gospodarstw ukształtowała się na poziomie 16,7%, a stopa wzrostu powierzchni 14%. Można zauważyć wyraźny wpływ wprowadzenia, a następnie wzrostu stawek dotacji do produkcji ekologicznej na zwiększenie liczebności gospodarstw i powierzchni upraw ekologicznych – zwłaszcza w związku z przystąpieniem do UE. W latach 2013-2016 nastąpiło zmniejszenie powierzchni uprawnej. Podobna tendencja zaznaczyła się w związku ze zmianą liczby gospodarstw w latach 2013-2015 (w 2016 r. nastąpiło jej odwrócenie). Wynikało to z zaostrzenia przepisów obowiązujących beneficjentów dotacji, tak aby ograniczyć nadużycia i patologie dotyczące sposobów ich wypłacania (opisano je w dalszej części opracowania, dotyczącej aspektów instytucjonalnych). Ponowny wzrost liczby gospodarstw wynika z powiązań zmian prawa z impulsem rynkowym. Zwiększają się możliwości sprzedaży produktów ekologicznych, co wynika ze wzrostu popytu i jednocześnie poprawy kanałów dystrybucji. Wartość rocznej konsumpcji w 2016 osiągnęła wartość 900 mln zł (o 100 mln zł więcej niż w 2015 r.) Rośnie liczba przetwórci (wynosi 705, o 25% więcej niż w 2015 r.) i wyspecjalizowanych sklepów, produkty ekologiczne są w coraz większej ilości zamawiane przez duże sieci detaliczne (w tym super i hipermarkety), a ponadto znacząco ograniczono biurokratyczne bariery dotyczące sprzedaży bezpośredniej przez rolników.

Wzrost liczby gospodarstw w 2016 roku wynikał z czynników niezależnych od dotacji w ramach PRŚ, jednak o ich wpływie na rozwój rolnictwa ekologicznego mogą świadczyć dane długookresowe. Od 1990 r. do początku 2004 r., czyli do roku akcesji, liczba gospodarstw wzrosła o 2,27 tys., a powierzchnia UR o 61,2 tys. ha. W latach 2003-2016, czyli po uruchomieniu unijnych dotacji do rolnic-

⁵ Obliczenia własne na podstawie danych cytowanych pod rys 1. Dynamika przyrostu liczby gospodarstw jest liczona jako iloraz zmiany tej liczby w porównaniu z poprzednim rokiem i liczby bazy. W analogiczny sposób obliczane są przyrosty powierzchni uprawnej.

twą ekologiczną, liczba gospodarstw wzrosła o 21,1 tys. (rys. 1), a powierzchnia UR o 47,8 km² (478 tys. ha). W tym okresie stopy wzrostu wyniosły odpowiednio 917% (liczba gospodarstw) i 956% (powierzchnia uprawna). Dzięki temu udział upraw ekologicznych w polskich UR wzrósł z 0,38% na początku 2004 r. do 3,7% w końcu 2016 r. UR⁶. Wskaźnik udziału farm ekologicznych w ogólnej liczbie gospodarstw zwiększył się z 0,13 do 1,6% w tym samym okresie. W całej Unii (UE28) nastąpił wzrost tego wskaźnika z 1 do 1,7%, w UE15 (państwa „starej” Unii) z 2,1 do 3,3%, a w nowych państwach członkowskich (UE13) z 0,15 do 0,5%⁷.

Rys. 1. Tendencje rozwoju potencjału produkcji rolnictwa ekologicznego w latach 2003-2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie [IJHARS 2004, 2005, 2009, 2015, 2017].

Pomimo korzystnych danych dotyczących wzrostu liczby gospodarstw (w stosunku do średnich unijnych, a zwłaszcza do średniej UE13), gdy porówna się najnowsze dostępne wskaźniki odnośnie do powierzchni uprawnej w Polsce i w innych państwach UE (tab. 1), okaże się, że krajowa polityka mogłaby być bardziej skuteczna. W 2015 r. (nowsze dane dla UE nie są dostępne) wśród wszystkich 28 państw członkowskich Polska znajduje się na 5. miejscu pod względem powierzchni ekologicznych UR. Nie wynika to jednak z tego, że produkcja ekologiczna ma tak istotne znaczenie w krajowym rolnictwie, lecz z tego, że duży jest obszar UR w Polsce.

⁶ Obliczenia własne autora na podstawie danych Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych [IJHARS 2004, 2017] i GUS [2016].

⁷ Obliczenia własne autora na podstawie [Willer, Schaack, Lernoud 2017; Rohner-Thielen 2005], www.organic-europe.net (30.06.2017).

Tabela 1. Wskaźniki potencjału produkcji ekologicznej w Unii Europejskiej w 2015 r.

Grupa państw lub państwo	UE28	UE15	UE13	Polska	Austria	Hiszpania	Czechy	Rumunia
Powierzchnia upraw ekologicznych (mln ha)	11,2	8,7	2,5	0,58	0,55	1,97	0,48	0,25
Udział upraw ekologicznych w całkowitym areale UR (%)	6,2	6,8	4,8	3,8	21,3	7,9	11,3	1,8
Liczba producentów (tys.)	269,5	207,4	62,0	22,3	21,0	37,7	4,1	11,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Willer, Schaack, Lernoud 2017; European Commission 2016; IJHARS 2016; GUS 2016].

Pod względem udziału upraw ekologicznych w całkowitej powierzchni uprawnej (3,7%) polskie rolnictwo ekologiczne jest na 22. miejscu w UE. Jest to wskaźnik znacznie niższy od średniej w UE28 (6,2%) i w UE15 (6,8%). Jest również nieco niższy niż w grupie państw, które przystąpiły do UE po 2004 r. (UE13), gdzie wynosi on 4,8%.

W tym porównaniu warto zwrócić uwagę na sąsiadujące z Polską Czechy oraz Rumunię – drugie pod względem całkowitej powierzchni uprawnej państwo w UE13. Produkcja ekologiczna jest znacznie bardziej rozwinięta w pierwszym (11,3% udziału w UR), a znacznie mniej w drugim z wymienionych krajów (1,8%). Prawdopodobnie wynika to z różnic w poziomie rozwoju gospodarczego oraz ze skuteczności polityki wsparcia. Pierwszy z aspektów wiąże się z poziomem świadomości ekologicznej konsumentów i rolników, a co za tym idzie – potencjałem rozwoju rynku⁸. Drugi czynnik jest związany z niedoskonałościami w funkcjonowaniu polskich instytucji – ministerstwa rolnictwa i agencji rolnej (nieskuteczne wdrażanie PRŚ, opóźnienia w wypłacaniu dotacji, brak woli politycznej do działań na rzecz ekologizacji rolnictwa, nadmierne utrudnienia biurokratyczne) [Kociszewski 2013]. Oprócz tych krajów, w porównaniu warto uwzględnić zbliżone do Polski pod względem rozwoju gospodarczego: Estonię (13,6% udziału upraw ekologicznych w całkowitej powierzchni UR), Łotwę (12,8%) i Słowację (9,6%) [Willer, Schaack, Lernoud 2017]. We wszystkich rolnictwo ekologiczne jest znacznie bardziej rozwinięte niż w Polsce, co może potwierdzać relatywnie niską skuteczność krajowego wsparcia produkcji. W UE13 niższymi wskaźnikami charakteryzują się tylko Węgry (2,4%) i wspomniana Rumunia (1,8%).

⁸ W krajach wysokorozwiniętych relatywnie wyższy jest popyt na produkty ekologiczne. Konsumpcja żywności ekologicznej w Polsce wynosi 4 euro/os. rocznie, w Czechach 7 euro/os. rocznie [Willer, Lernoud 2017]. Dla porównania w Danii wydaje się 191 euro/os., w Szwecji 177 euro/os., w Luksemburgu 170 euro/os.

4. Aspekty instytucjonalne

W charakterystyce polityki związanej z finansowym wsparciem rolnictwa ekologicznego warto uwzględnić to, czy dotacje służą rzeczywistemu rozwojowi możliwości produkcyjnych. W tym kontekście niepokojącym zjawiskiem był duży udział TUZ (w 2009 r. 54% ekologicznych UR) oraz upraw sadowniczych i jagodowych – 21% powierzchni ekologicznych UR. Tereny te zostały poddane certyfikacji głównie z powodu stosunkowej łatwości otrzymania dotacji, a te potraktowano jako płatności obszarowe niezwiązane z wielkością produkcji [Łuczka 2016]. W przypadku TUZ, ze względu na brak koniczności hodowli zwierzęcej, dotacje nie stymulowały wzrostu produkcji, nie przyczyniały się do wykorzystania zasobów pracy ani nie wpływały na korzyści środowiskowe związane z utrzymaniem krajobrazu wsi. Podobnie było w przypadku upraw sadowniczych – nieprawidłowości dotyczyły upraw orzecha włoskiego (wyjątkowo wysokie stawki dotacji – 1800 zł/ha). Często były to uprawy zaniedbane, w których nie stosowano zabiegów pielęgnacyjnych. Nie przyczyniały się ani do powstawania korzyści środowiskowych, ani do wzrostu produkcji ekologicznej i wykorzystania zasobów pracy. W celu ograniczenia marnotrawstwa środków w 2007 r. znacznie obniżono stawki dotacji do orzecha włoskiego, a w 2009 r. w ogóle je wycofano. Wprowadzono też wymogi związane z jakością upraw⁹. Nie wyeliminowało to jednak innych patologii związanych z przyznawaniem dopłat. W dalszym ciągu wnioskowały o nie osoby faktycznie nieprowadzące produkcji. Wystarczyło wykazać rozpoczęcie niektórych upraw owocowych (np. głównie malin) zgodnie z obowiązującymi zasadami rolnictwa ekologicznego i otrzymać certyfikat. Nie trzeba było ani dbać o sadzonki, ani dostarczać produkcji na rynek. Formalnie beneficjenci dotacji mieli posiadać umowy na odbiór owoców, jednak często były one fikcyjne. Opisane patologie wynikały z niewystarczająco restrykcyjnych i nieściśłych przepisów – braku kontroli, czy rolnik odpowiednio dba o uprawy, a w praktyce, czy w ogóle je kultywuje. Jednostki certyfikujące nie zawsze rzetelnie kontrolowały gospodarstwa ubiegające się o certyfikaty, co było pochodną mało skutecznego nadzoru IJHARS.

W 2010 r. podjęto działania naprawcze, czego efektem było cofnięcie uprawnień jednej z organizacji kontrolnych. Następnie w rozporządzeniu ministra rolnictwa z 2013 r. [Rozporządzenie... 2013] zaostorzono wymogi dla beneficjentów dotacji. Wstrzymano dofinansowanie upraw sadowniczych, wprowadzono wymóg minimalnej obsady zwierząt roślinożernych na TUZ i wzmocniono działania związane z wymogiem dostarczania produkcji na rynek. Z jednej strony ograniczyło to opisane patologie, z drugiej jednak zmniejszyło dostęp do dotacji. W rezultacie zaczęły się obniżać powierzchnia UR i liczba gospodarstw ekologicznych. Kolejną przyczyną tego spadku (opisanego w poprzedniej części artykułu) były zapisy wstępnej wersji PROW 2014-2020. Utrzymano w nim wymogi ze wspomnianego rozporządzenia z

⁹ Między innymi minimalna wysokość kilkuletnich drzewek, minimalna liczba roślin na ha.

2013 r. i wprowadzono wymóg pielęgnacji roślin uprawnych. Nie zmieniono stawek dotacji, co przy planowanym zaostrzeniu zasady degresywności¹⁰ zniechęcało rolników do ubiegania się o dotacje (w praktyce oznaczałoby obniżenie kwot płatności o 50%). Ostatecznie zasadę degresywności ukształtowano znacznie mniej restrykcyjnie niż planowano, co w powiązaniu ze wskazanymi uprzednio poprawą systemu dystrybucji i rosnącym popytem wpłynęło na ponowny wzrost liczby gospodarstw.

5. Zakończenie

Stosowanie dotacji do rolnictwa ekologicznego jest uzasadnione w świetle szeroko rozumianej efektywności ekonomicznej (wg kryterium optimum Pareto). Na podstawie analizy danych długookresowych można stwierdzić, że dzięki wdrożeniu i stopniowemu rozszerzeniu stosowania dotacji w II filarze WPR (w ramach PRŚ), w Polsce nastąpił dynamiczny wzrost liczby ekologicznych gospodarstw i ich powierzchni uprawnej. Szczególnie duże przyrosty nastąpiły bezpośrednio po akcesji do UE, kiedy skokowo wzrosły stawki płatności dla gospodarstw. W procesie implementacji instrumentów wsparcia finansowego nastąpiły nieprawidłowości obniżające ich skuteczność w zakresie stymulowania wzrostu produkcji i świadczenia usług środowiskowych. W latach 2013-2016 błędy te ograniczono, co jednocześnie osłabiło funkcję bodźcową do wzrostu liczby gospodarstw ekologicznych. Obecnie ich rozwój jest w coraz większym stopniu stymulowany impulsami rynkowymi.

Literatura

- European Commission, 2016, *Facts and figures on organic agriculture in the European Union*, http://ec.europa.eu/agriculture/rica/pdf/Organic_2016_web_new.pdf (30.06.2017).
- GUS, 2016, *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, Warszawa
- IJHARS, 2004, *Rolnictwo ekologiczne w Polsce w 2003 roku*, Warszawa.
- IJHARS, 2005, *Rolnictwo ekologiczne w Polsce w 2004 roku*, Warszawa.
- IJHARS, 2009, *Rolnictwo ekologiczne w Polsce. Raport 2007-2008*, Warszawa.
- IJHARS, 2011, *Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010*, Warszawa.
- IJHARS, 2015, *Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2013-2014*, Warszawa.
- IJHARS, 2016, *Liczba producentów ekologicznych w Polsce, w podziale na kategorie działalności, wg stanu na 31 grudnia 2015 r.*, Warszawa.
- IJHARS, 2017, *Liczba producentów ekologicznych w Polsce, w podziale na kategorie działalności, wg stanu na 31 grudnia 2016 r.*, Warszawa.

¹⁰ Zasada ta polega na tym, że gospodarstwa powyżej określonej powierzchni UR mają obniżone stawki dotacji. Planowano, że pełne dopłaty do upraw rolniczych będą przyznawane dla pierwszych 20 ha, a za pozostałą powierzchnię będą zredukowane o 50%. W przypadku upraw warzyw i TUZ redukcja ta miała nastąpić powyżej 15 ha, a w przypadku sadów i upraw zielarskich powyżej 10 ha [Kondratowicz-Pozorska 2014].

- Kociszewski K., 2013, *Ekologizacja polskiego rolnictwa a jego zrównoważony rozwój w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, s. 185-191.
- Kondratowicz-Pozorska J., 2014, *Wsparcie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2004-2013 i w perspektywie 2014-2020*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 361, s. 107-118.
- Luczka W., 2016, *Stan badań nad rolnictwem ekologicznym w Polsce*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 453.
- Organic Farming in European Union – Facts and Figures*, European Commission, Brussels 2005. www.organic-europe.net (30.16.2017).
- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004-2006, 2005, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013, 2011, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020, 2017, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Rohner-Thielen E., 2005, *Organic Farming in Europe*, Eurostat Statistics in Focus, 310.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 13 marca 2013 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Program rolno-środowiskowy” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Dz.U. poz. 361 z 15 marca 2013 r.
- Ustawa z 25 czerwca 2009 r. o rolnictwie ekologicznym, Dz.U. z 2009 r. Nr 116, poz. 975.
- Willer H., Lernoud J., 2017, *Current Statistics on Organic Agriculture Worldwide: Area, Operators, and Market*, [w:] Willer H., Lernoud J. (red.), *The world of organic agriculture: Statistics and emerging trends 2017*, FIBL and IFOAM, Bonn–Frick, s. 69-74.
- Willer H., Schaack D., Lernoud J., 2017, *Organic Farming and Market Development in Europe and the European Union*, [w:] Willer H., Lernoud J. (red.), *The world of organic agriculture: Statistics and emerging trends 2017*, FIBL and IFOAM, Bonn–Frick, s. 207-240.